

**Analysis of The Geopolitical Crises of The Islamic World in The Past
Decade (Case Study of Southwest Asia and North Africa)**

Seyed Hadi Zarghani*

Associate Prof, Deperteman of Political Geography, Dr. Ali Shariati Faculty of Letters
and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Iran. h_zarghani@um.ac.ir

Esmail Alamdar

Ph.D. Candidate Political Geography and Geopolitic, Deperteman of Political
Geography, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University of Tehran,
Irans.alamdar@modares.ac.ir

Abstract

Objective: The Islamic world is suffering from various crises in the current situation, and we have not spoken exacerbatedly if the prevailing strategic dominant position of the Islamic world is a destabilizing and inappropriate space in terms of sustainable development indicators. The purpose of this study is to present a model of the geopolitical crises of the Islamic world in the format of internal and international crises on two levels between the countries of the Islamic world and other countries.

Methods: The research methodology is descriptive-analytic. The required information is collected using a library method and by referring to authoritative sources, books and articles. The main question of the research is which of the actors and at what level are involved in the crises of the Islamic world?

Results: The creation of a crisis at various levels throughout the Muslim world, especially in the Middle East and North Africa, has prevented the Islamic states from becoming powerful. Most of the geopolitical crises exist on the surface between the Islamic world countries, and secondly, between the West and the Muslim world. This point reflects the geopolitical interests of many Western countries in the Muslim world, which do not easily ignore this part of their national interests.

Conclusion: The results of the research indicate that since the crises of the Islamic world have two internal and external origins and fields, and has spread to different levels and dimensions in this region, unfortunately in the current situation, a clear vision for reducing and resolving conflicts and going towards Islamic unity and coherence does not exist.

Key words: Conflict, Geopolitical Crisis, Islamic World, Asia And Africa.

تحلیل بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام در دهه گذشته (مطالعه موردی جنوب غرب آسیا و شمال افریقا)

سید هادی زرقانی*

دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد،

ایران h_zarghani@um.ac.ir

اسماعیل علمدار

دانشجوی دکتری گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. s.alamdar@modares.ac.ir

چکیده

هدف: جهان اسلام در شرایط کنونی از بحران‌های مختلفی رنج می‌برد و اگر فضای غالب استراتژیک مسلط بر جهان اسلام را فضایی بی‌ثبات و نامناسب از نظر شاخص‌های توسعه پایدار بدانیم سخنی به‌گراف نگفته‌ایم. هدف این پژوهش ارائه یک مدل بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام را در قالب بحران‌های درون‌کشوری و بین‌کشوری در دو سطح بین‌کشورهای جهان اسلام و سایر کشورها است.

روش: روش تحقیق این مقاله توصیفی-تحلیلی است. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به منابع معتبر، کتب و مقالات گردآوری شده است. پرسش اصلی پژوهش این است که کدام بازیگران و در چه سطحی درگیر در بحران‌های جهان اسلام هستند؟

یافته‌ها: ایجاد بحران در سطوح مختلف در سطح جهان اسلام به‌ویژه در منطقه خاورمیانه و شمال افریقا مانع از قدرتمند شدن کشورهای اسلامی شده است. بیشترین بحران‌های ژئوپلیتیکی، در سطح بین‌کشورهای جهان اسلامی با یکدیگر و در رتبه دوم بین جبهه غرب با جهان اسلام وجود دارد. این مسئله حاکی از علایق ژئوپلیتیکی متعدد کشورهای غربی در سرزمین جهان اسلام است، که به‌راحتی از این بخش از منافع ملی خود چشم‌پوشی نمی‌کنند. **نتیجه‌گیری:** نتایج تحقیق حاکی از آن است که به دلیل آنکه بحران‌های جهان اسلام دارای دو منشأ و زمینه داخلی و خارجی است و در سطوح مختلف و ابعاد گسترده در این منطقه گسترش پیدا کرده است؛ متأسفانه در وضعیت فعلی چشم‌انداز روشنی برای کاهش و حل منازعات و رفتن به سمت وحدت و انسجام اسلامی وجود ندارد.

واژگان کلیدی: منازعه، بحران ژئوپلیتیکی، جهان اسلام، آسیا و افریقا.

مقدمه

دین اسلام به‌عنوان آخرین و کامل‌ترین دین الهی از شبه‌جزیره عربستان به دنیا عرضه گشت. اصول و جهان‌بینی دقیق و مبنایی این ایدئولوژی نسبت به سایر ادیان الهی باعث شد روزبه‌روز بر طرفداران آن در اقصی نقاط دنیا افزوده شود و سرعت ترویج آن بسیار بیشتر شود. به‌گونه‌ای که امروزه نمادهای آن از آسیای شرقی تا قلب اروپا و حتی امریکا دیده می‌شود. مسلمانان حدود ۲۵ درصد جمعیت و مساحتی بالغ بر ۲۲ درصد از مجموعه خشکی‌های جهان را در بر گرفته‌اند (صفوی، ۱۳۸۷: ۵۶). موقعیت ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی جهان اسلام بر اهمیت آن بیش‌ازپیش افزوده است. این امر باعث شده این منطقه در صحنه جهانی نقش عمده و پایگاه مستحکمی را دارا باشد (مستوفی‌الممالکی، ۱۳۸۱: ۱۶۱). مسلمانان در پنج قرن آغازین ظهور اسلام، تمدن درخشانی ایجاد کردند و به گفته ویل دورانت، از لحاظ قدرت، اخلاق نیک، تحقیقات علمی در طب و فلسفه و غیره، پیشاهنگ جهان بوده‌اند، اما در دوره‌های بعدی، سیر نزولی طی کرده و سیادت و برتری خود را از دست داده‌اند (احمدیان، ۱۳۸۸: ۱۲). واقعیت این است که اگرچه به لحاظ اشتراک دینی و منابع انسانی و طبیعی، جهان اسلام دارای قابلیت‌های فراوانی برای تبدیل شدن به یک قدرت منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در عرصه نظام ژئوپلیتیکی جهانی است، اما به دلیل وجود برخی عوامل و زمینه‌های بروز اختلاف و واگرایی از جمله گسیختگی فضای جغرافیایی، تفاوت‌های مذهبی، قومی، عدم استقلال و وابستگی سیاسی اقتصادی، تعارضات سرزمینی، رقابت داخلی قدرت‌های برتر جهان اسلام، وجود پیمان‌های سیاسی - امنیتی با قدرت‌های بزرگ و... متأسفانه از این پتانسیل عظیم استفاده شایسته‌ای نشده است (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۹۰: ۱۳۹).

این وضعیت بالقوه با تلاش نظام استکباری در جهان اسلام و اعمال سیاست‌های استعماری آن‌ها تشدید شده است. به‌گونه‌ای که آن‌ها شروع به پاره‌پاره کردن سرزمین و امت اسلامی در قالب دولت - ملت‌ها و کشورهای مختلف کردند. آن‌ها با ارائه جهان‌بینی سکولار و حاکم ساختن تفکرات ناشی از گفتمان و ساختار هویتی و معنایی لیبرال دموکراسی غربی، مسلمانان را در غفلت فروبردند و شکل جدیدی از ژئوپلیتیک را هم در بعد عینی و هم در بعد ذهنی به جهان اسلام تحمیل کردند. آن‌ها برای تعمیق این نفوذ خود به ترغیب ملی‌گرایی از نوع غربی و ایجاد پان‌های ملی مانند پان‌عربیزم، پان‌ترکیزم، پان‌ایرانیزم و غیره پرداختند (متقی و رشیدی، ۱۳۹۲: ۹۲).

از این رو به واسطه این اقدامات و البته غفلت کشورها و ملت‌های مسلمان، ما شاهد بروز و ظهور فرقه‌ها و نحله‌های انحرافی، تشدید فرقه‌گرایی و منازعات دینی و مذهبی، تشدید بنیادگرایی انحرافی از نوع داعش و طالبانیسم و ... هستیم و آن‌ها برای گسترش این گسیختگی و تفرقه بر جهان اسلام تلاش می‌کنند. این امر باعث شده است تا کشورهای اسلامی تاکنون نتوانند گام مؤثری در مسیر همگرایی بردارند. بررسی و ریشه‌یابی بحران‌های جهان اسلام و شناخت مهم‌ترین علل و زمینه‌های اختلاف و منازعه در جهان اسلام در مقیاس‌ها و الگوهای متفاوت گام مهمی در کاهش این‌گونه منازعات و حل آن‌ها با رویکرد صلح‌سازی است. به‌ویژه از آن جهت که نظام سلطه و قدرت‌های جهانی در ایجاد و تشدید بسترهای منازعه در جهان اسلام نقش بسیار زیادی دارند و از این رو لازم است در قالب پژوهش‌های مستقلی از سوی اندیشمندان جهان اسلام، مهم‌ترین علل و زمینه‌های بروز این‌گونه بحران‌ها از ابعاد و منظرهای مختلف مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. در این چهارچوب این پژوهش نیز تلاش دارد تا به تحلیل و ریشه‌یابی بحران‌های جهان اسلام بپردازد.

درواقع بررسی و تبیین بحران‌های جهان اسلام می‌تواند در شناخت علل و زمینه‌های اختلاف و منازعه بین کشورهای اسلامی نقش مؤثری داشته باشد. به دلیل آنکه بحران‌هایی در جهان اسلام در قالب بحران‌های درون‌کشوری، بین‌کشوری در دو سطح بین‌کشورهای جهان اسلام و همچنین بین جهان اسلام و سایر کشورها وجود دارد. در این راستا تلاش می‌شود تا ضمن بررسی این بحران‌ها، علل و زمینه‌های آن‌ها مورد واکاوی قرار گیرد.

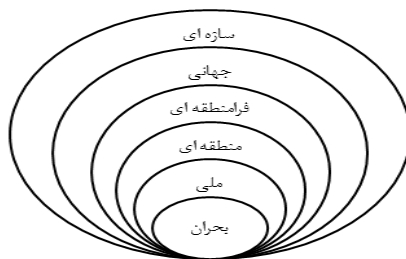
پیشینه پژوهش

پیشینه نظری پژوهش

تحلیل معنایی واژه بحران گستردگی معنای آن را می‌رساند. فرهنگ پیشرفته آریان پور واژه (کرایز^۱) را بحران، شور، سرگشتگی، نقطه عطف، سختی و پریشان‌حالی معنا کرده است (آریان پور کاشانی، ۱۳۸۲). بحران به وضعیتی اطلاق می‌شود که با تهدید شدید، عدم قطعیت و احساس فوریت همراه است (قصری و وفادار، ۱۳۸۹: ۱۸۷). تعاریف متعدد و دلالت‌های صاحب‌نظران نشان می‌دهد که بحران دارای ماهیتی چندوجهی و با وجود تنوع مصادیق در سطوح مختلف قابل‌تحلیل است (میتراف، ۱۳۸۱: ۱۰).

بحران ژئوپلیتیکی عبارت است از منازعه و کشمکش کشورها و گروه‌های متشکل سیاسی - فضایی و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف یک یا چند ارزش و عامل جغرافیایی. بحران‌های ژئوپلیتیکی دارای ویژگی‌های زیر می‌باشند: اولاً: موضوع و عامل بحران، کنترل، مداخله و تصرف یک یا چند ارزش جغرافیایی اعم از طبیعی و انسانی است. ثانیاً: بحران‌های ژئوپلیتیکی از

پایداری و تداوم نسبی برخوردار است و به‌سادگی قابل حل و برطرف شدن نیست. ثالثاً: بحران‌های ژئوپلیتیکی با بحران‌های سیاسی متفاوت‌اند و به‌راحتی و تنها با روش‌های دیپلماتیک قابل حل نیستند. در بحران‌های ژئوپلیتیکی الگوی مداخله چند سطحی شکل می‌گیرد. به‌عبارت‌دیگر سطوح مختلفی از بازیگران در ارتباط با بحران درگیر می‌شوند که در شکل ذیل به تصویر کشیده شده است.

شکل ۱. مدل تصویری الگوی سطوح مداخله در بحران ژئوپلیتیکی (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵)

لازم به ذکر است اندیشمندانی نظیر کاپلان و والتر و پرویت^۱ معتقدند که توسعه بحران در ساختار دوقطبی، ماهیت کنترل شده دارند و هیچ‌گاه بازیگران منطقه‌ای نمی‌توانند فراتر از اراده ساختاری در شرایط تشدید منازعه قرار گیرند؛ بنابراین، منازعات منطقه‌ای و بین‌المللی در فرایندی انجام می‌گیرند که قدرت‌های بزرگ، قادر به کنترل آن باشند. کنترل منازعه به مفهوم تشدید فضای جنگی نیست، بلکه به معنای آن است که اگرچه ابزارهای نظامی مورد استفاده در منازعه تغییر می‌یابند، اما درنهایت روند منازعات تحت تأثیر شرایط عمومی جدال بین قدرت‌های بزرگ قرار می‌گیرد (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۵۱).

از دیدگاه جغرافیا کلیه بحران‌های سیاسی دارای منشأ سرزمینی بوده و از علل تاریخی و جغرافیایی خاصی سرچشمه می‌گیرد. با توجه به دلایلی که منجر به شروع بحران می‌شود، می‌توان آن‌ها را به چند دسته تقسیم کرد: (احمدیان، ۱۳۸۸: ۱۶۷). بحران‌هایی که منشأ امنیتی داشته و مربوط به تأمین مرزهای سیاسی یکی از دولت‌های درگیر است. این‌گونه بحران‌ها چنانچه به‌سرعت حل‌وفصل نشوند درگیری نظامی اجتناب‌ناپذیر می‌کند. برخی از بحران‌ها ناشی از اختلافات دو یا چند کشور بر سر منابع اولیه و مواد خام موجود در یک سرزمین حائل یا متعلق به یکی از آن‌هاست، مانند اختلافات عراق و کویت بر سر ذخایر نفت «رومیله». گاهی نیز کشوری مشخصاً با هدف وسعت بخشیدن به قلمرو جغرافیایی خود و اشغال بخشی یا تمامی از سرزمین کشور دیگر با استناد به شواهد و مدارک تاریخی و قومی، اقدام به ایجاد تنش و بحران می‌کند. مانند: تلاش مراکش برای اشغال سرزمین صحرا (حیدری، ۱۳۷۴: ۷۷).

پیشینه تجربی پژوهش

جستاری که در منابع و مستندات پژوهشی قابل دسترس صورت گرفت؛ حاکی از آن بود که پژوهشی تاکنون به طور مستقیم به بررسی و تحلیل بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام در دهه گذشته در آسیا و شمال افریقا نپرداخته است. از جنبه‌های نوآورانه این پژوهش این است که اثری تا به حال، بحران‌های جهان اسلام را در یک چهارچوب مشخص و مدون در قالب بحران‌های درون‌کشوری، بین‌کشوری در دو سطح بین کشورهای جهان اسلام و همچنین بین جهان اسلام و سایر کشورها مورد بررسی قرار نداده است، اما برای بررسی دقیق‌تر پیشینه این پژوهش در ادامه به مهم‌ترین پژوهش‌هایی که به مسائل و بحران‌های جهان اسلام پرداخته‌اند اشاره می‌شود.

۱. محمدرضا حافظ‌نیا، ریباز قربانی‌نژاد و محسن جان‌پرور (۱۳۹۱) در مقاله‌ای «تحلیل ژئوپلیتیکی عوامل هم‌گرایی و واگرایی در جهان اسلام» که در شماره دوم فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام به چاپ رسیده است؛ به دنبال پاسخ به این پرسش است: که چه عوامل ژئوپلیتیکی در هم‌گرایی و واگرایی در جهان اسلام مؤثر است؟ نتایج تحقیق حاکی از آن بود که در این ساختار فضایی - جغرافیایی عوامل متعدد هم‌گرا نظیر: تهدید مشترک، منافع مشترک و متقابل و ارزش‌های مشترک و تجانس ساختاری در یک سو و عوامل واگرا نظیر: تفاوت‌های فرهنگی، قومی، مذهبی و زبانی، در کنار اختلافات سرزمینی و مرزی و رقابت‌های منطقه‌ای نیز وجود دارد..

۲. محمدرضا حافظ‌نیا در کتاب (۱۳۷۹) «مبانی مطالعات سیاسی و اجتماعی» جلد دوم که توسط سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور به چاپ رسیده است؛ نشان می‌دهد که بحران‌های جهان اسلام بر دو گونه‌اند: داخلی و حاشیه‌ای. بحران‌های داخلی نیز به دو بخش درون‌کشوری و میان‌کشوری تقسیم می‌شوند. در این کتاب، بحران‌های حاشیه‌ای جهان اسلام یعنی: فلسطین، فیلیپین، کشمیر، بوسنی - هرزگوین و قفقاز مورد بررسی قرار گرفت.

۳. محمدعلی احمدیان در کتاب (۱۳۸۸) «ویژگی‌های جغرافیایی کشورهای اسلامی» که توسط انتشارات سخن گستر به چاپ رسیده است؛ در فصل دهم این کتاب، نویسنده به طور اختصاصی به مناطق بحرانی جهان اسلام پرداخته است. در این بخش کتاب به این نکته اشاره شده است که در حال حاضر دنیای اسلام دچار اختلافات و کشمکش‌های متعددی است و همین اختلافات، زمینه‌ساز دخالت بیگانگان و وارد شدن ضربه‌های کاری بر بیکره جهان اسلام شده است.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق این مقاله توصیفی - تحلیلی است. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به منابع معتبر، کتب و مقالات گردآوری شده است. پرسش و مسئله اصلی پژوهش این است که کدام بازیگران و در چه سطحی درگیر در بحران‌های جهان اسلام هستند؟ بر این مبنا، این پژوهش تلاش دارد تا به ارائه یک مدل، بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان

اسلام را در قالب بحران‌های درون‌کشوری، بین‌کشوری در دو سطح بین کشورهای جهان اسلام و همچنین بین جهان اسلام و سایر کشورها مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهد.

یافته‌های پژوهش

جهان اسلام شامل یک بدنه اصلی است که از کرانه‌های اقیانوس اطلس شروع شده است و با جهاتی تقریباً از جنوب غربی - شمال شرقی تا غرب چین امتداد می‌یابد. این منطقه از جهت موقعیت جغرافیایی بین ۱۸ درجه عرض جنوبی و ۵۸ درجه عرض شمالی و نیز بین ۱۷ درجه طول غربی و ۱۳۵ درجه طول شرقی قرار گرفته است. درواقع کشش جغرافیایی و عرصه آن به گونه‌ای است که مجموعاً ۷۲ درجه عرض جغرافیایی و ۱۵۲ درجه طول جغرافیایی را شمال می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۲۴۵).

شکل ۲. نقشه جهان اسلام

جهان اسلام دارای مناطق و مکان‌های بحرانی زیادی است که می‌توان آن‌ها را به دو گروه حاشیه‌ای و داخلی تقسیم کرد: (همان).

الف- بحران‌های حاشیه‌ای و برون منطقه‌ای

این بحران‌های در حاشیه جهان اسلام و در سطح تماس قلمرو دنیای اسلام با دنیای غیر اسلام به‌ویژه قلمروهای فرهنگی بروز کرده‌اند. درواقع، سطح اصطکاک جهان اسلام و غیر اسلام، تبدیل به منطقه بحرانی شده است. عمده‌ترین این بحران‌ها عبارت‌اند از:

۱. جنوب شرق اروپا (بوسنی و هرزگوین)؛ ۲. کشمیر؛ ۳. قفقاز (آذربایجان و ارمنستان)؛ ۴. فلسطین؛ ۵. فیلیپین.

ب- بحران‌های داخلی و درون منطقه‌ای

این بحران‌ها در داخل منطقه جهان اسلام مشاهده می‌شود که البته علت‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی مذهبی و ... دارد. این بحران‌ها به دو گروه درون‌کشوری و میان‌کشوری تقسیم می‌شود.

۱. بحران درون‌کشوری: این بحران‌ها، در دو شکل ملت با ملت و دولت با ملت شکل می‌گیرد و موضوع بحران و کشمکش بر سر کسب قدرت، تغییر نظام سیاسی و استقرار حکومت جدید، اصلاح حکومت، منازعه مذهبی، قومی، اجتماعی، مکانی و ... است. مانند پاکستان- افغانستان، سومالی، لبنان و ...

۲. بحران میان‌کشوری: این بحران‌ها در صورت خفیف یا قوی، کوتاه‌مدت یا بلندمدت بین دو یا چند کشور مسلمان وجود دارد و منشأ آن، اختلافات مرزی و منابع زیرزمینی، مسائل قومی، تعارض منافع، رقابت و اساساً فرایندهای ژئوپلیتیکی است. نمونه چنین بحران‌هایی عبارت‌اند از: یمن و عربستان، عراق و سوریه، ایران و عراق، عربستان و عراق و ... (همان، ۱۳۷۹: ۲۵۲).

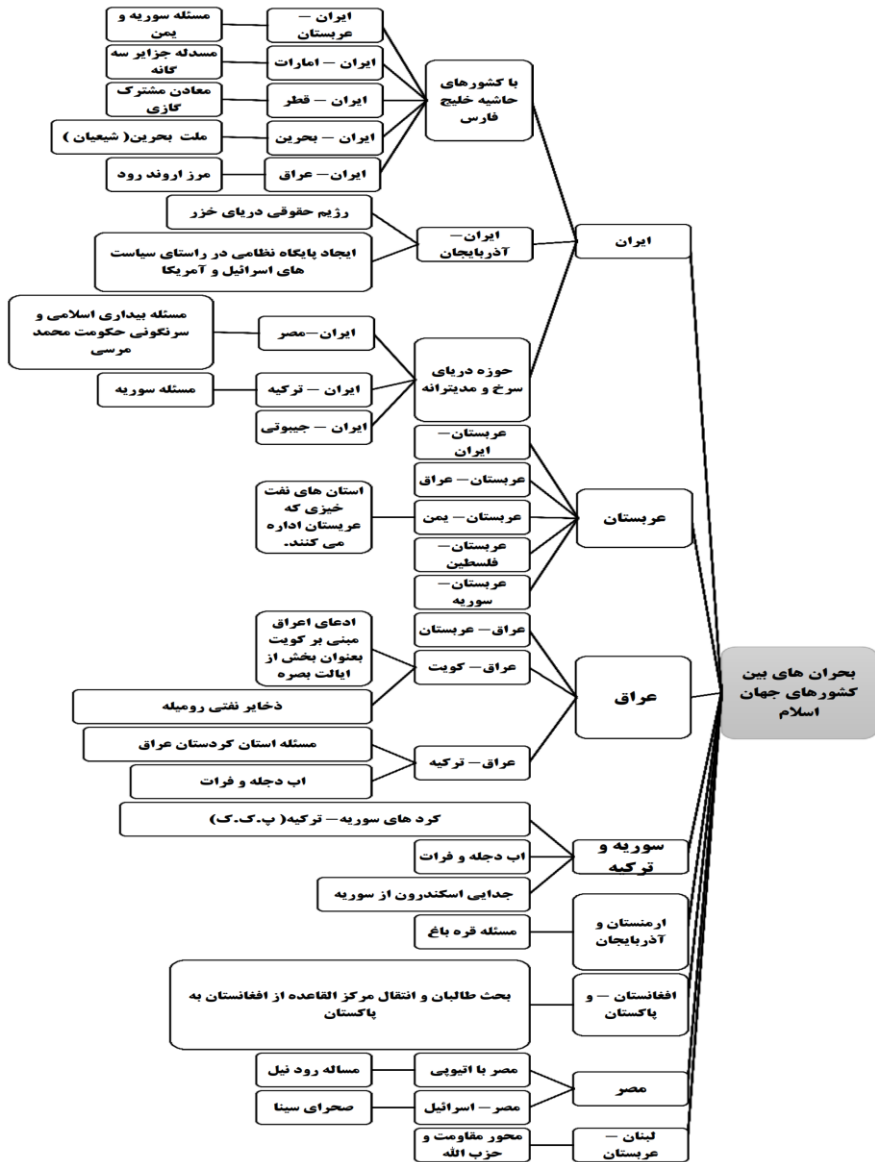
کشورهای اسلامی همواره با چالش‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی و امنیتی مواجه بوده‌اند (ولایتی و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۶۱). امروزه غالب این کشورها با بحران‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی متعددی دست‌وپنجه نرم می‌کنند، که بخش اعظم آن‌ها ناشی از مشکلات داخلی آن‌ها و همچنین مداخله مستقیم یا غیرمستقیم قدرت‌های سلطه‌گر است. برای تبیین بهتر موضوع در این پژوهش مجموعه بحران‌های جهان اسلام در قالب چهار نوع طبقه‌بندی شده است. بر این اساس و همچنان که در شکل زیر مشهود است، بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام را از نظر بازیگران درگیر در بحران می‌توان در قالب چهار دسته شامل بحران‌های بین کشورهای اسلامی، بحران‌های بین ملت‌های جهان اسلام، بحران بین‌کشوری و بین حکومت و ملت و درنهایت بحران بین کشورهای جهان اسلام و سایر کشورها طبقه‌بندی کرد.

شکل ۳. مدل مفهومی تحقیق سطوح بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام

بحران‌های ژئوپلیتیکی بین کشورهای اسلامی

دین اسلام تا قبل از قرن یازدهم هرچند توانسته است؛ جغرافیای یکدستی به لحاظ فرهنگ، تاریخ و اهمیت سرزمینی در اقصی نقاط جهان بالأخص در جنوب غرب آسیا رقم بزند (رهبر، اسلامی و ذوالفقاریان، ۱۳۹۰: ۴۷)، ولی از این قرن به بعد، ابتدای تراژدی ژئوپلیتیک جهان اسلام بود، زیرا عدم وحدت بین مسلمانان موجب بروز شکاف‌هایی شد و این شکاف‌ها به تدریج با عوامل جغرافیایی پیوند خورد و موجب تعمیق اختلافات شد (عزتی، ۱۳۸۷: ۶۳). در شکل زیر مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی بین کشورهای اسلامی نشان داده شده است. که در ادامه آن به بررسی و تحلیل یکی از برجسته‌ترین این نوع بحران‌ها که بین ترکیه و سوریه به وجود آمده است می‌پردازیم.

شکل ۴. بحران‌های بین کشورهای اسلامی

بحران بین ترکیه و سوریه

مهم‌ترین بسترها و علل شکل‌گیری اختلافات سوریه و ترکیه در طی نیم‌قرن اخیر که منجر به بروز یکی از شدیدترین بحران‌ها در جهان اسلام شده است را می‌توان بدین شکل برشمرد:

۱. حزب کارگران کردستان ترکیه: دولت ترکیه از زمان برقراری حکومت جمهوری مصطفی کمال پاشا (آتاتورک)، برخورد سلبی با کردها و جنبش‌های کردی را در پیش گرفته و تلاش کرد از طریق سرکوب و ادغام کردها در جامعه ترک، این مسئله را حل کند. سالیانه حدود ۳۰ درصد بودجه نظامی کلان ترکیه صرف مهار کردها می‌شود (فاطمی‌نسب و چگینی، ۱۳۹۰: ۱۷۶). این امر باعث شده تا دولت ترکیه سال‌ها سوریه را متهم به حمایت از ناراضیان شورشی کرد، موسوم به (پ.ک.ک) کند و مدعی است که مرکز تجمع آن‌ها در استان حلب، شهر مرزی کوبانی است.

۲. هیدروپلیتیک فرات: حل و فصل اختلافات و بحران‌هایی که بر سر آب بین کشورها به وجود می‌آید حداقل از دو جهت دشوار است: اول اینکه در حال حاضر قانون صریح و قاطع بین‌المللی برای حمایت و تقسیم آب بین کشورها و جوامع ذینفع وجود ندارد. دوم اینکه توافقنامه هلسینکی در سال ۱۹۶۶ نیز که در مورد استفاده از رودخانه‌های بین‌المللی است، بر این نکته تأکید دارد که هر کشوری در داخل مرزهای خود به‌طور منصفانه حق استفاده از آب‌های حوضه بین‌المللی را دارد (مختاری و قادری حاجت، ۱۳۸۷: ۴۱)؛ بنابراین، عدم قاطعیت و شفافیت قوانین بین‌المللی مانع از حصول توافق بین کشورها می‌شود. این امر باعث می‌شود بحران‌های ناشی از آب بین کشورها جزء بحران‌های ژئوپلیتیکی محسوب شوند. احداث مجموعه سدها و سازه‌های آبی همانند سد و نیروگاه برق‌آبی آتاتورک، در جنوب شرقی ترکیه بر روی سرچشمه‌های فرات موجب ایجاد چالش هیدروپلیتیکی بین دو کشور شده است و با توجه به تغییرات اقلیم و محدودیت بارش در آینده پیش‌بینی می‌شود شدیدتر نیز شود.

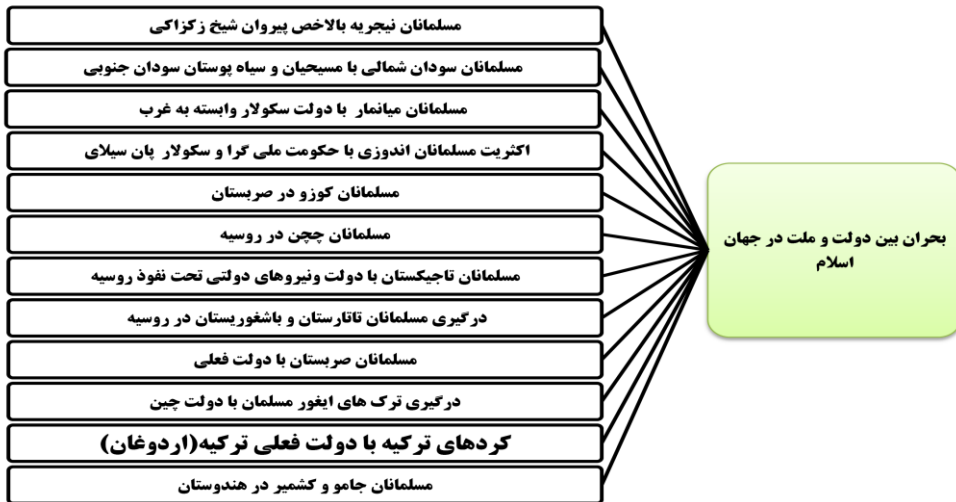
۳. استان اسکندرون: این استان در جنوب ترکیه و در کناره دریای مدیترانه قرار دارد، که از غرب به دریای مدیترانه و از شرق و جنوب شرقی با سوریه هم‌جوار است. هاتای یا اسکندرون تا سال ۱۹۳۹ بخشی از سوریه بود، اما در این سال توسط فرانسه که قیمومیت سوریه را بر عهده داشت به ترکیه واگذار شد (احمدیان، ۱۳۸۸: ۱۷۳). جدایی اسکندرون از سوریه برای این کشور تأثیر عمیق ژئوپلیتیکی را به دنبال داشت، زیرا با جدایی اسکندرون، تقریباً نیمی از سواحل خود را در دریای مدیترانه از دست داد (جعفری ولدانی، ۱۳۷۸: ۷۶۵).

از طرفی یکی از دلایل تحرک مداخله‌جویانه ترکیه در تحولات سوریه این است که کشور ترکیه در یک فضای جغرافیای بسته قرار دارد، زیرا از نظر شمالی ترکیه با کشورها و همسایگان اروپایی خود هیچ قرابت فرهنگی و مذهبی و اقتصادی ندارد و تلاش‌های این کشور برای پیوستن به اتحادیه اروپا تاکنون با شکست مواجه شده است. از طرف غرب نیز این کشور با قبرس و یونان بر سر مسائل مرزی و حوادث تاریخی دارای اختلاف جدی هستند. از جانب شرق و حوزه قفقاز نیز کشورهایی چون ارمنستان با ترکیه بر سر نسل‌کشی ارمنی‌ها توسط دولت عثمانی دارای اختلافات تاریخی عمیق هستند. با توجه به قدرت ایران در منطقه، این کشور نمی‌تواند حوزه نفوذ داشته باشد؛ بنابراین، یکی از گزینه‌های مطرح‌شده برای ایجاد نفوذ و پیاده‌سازی اهداف، سوریه

است. ترکیه به دنبال تغییر حکومت در سوریه است تا بتواند با هم‌گرایی با سیاست خارجه امریکا به‌عنوان یک فعال سیاسی از جانب جبهه (غربی - ترکی - عربی) ضد سوری، حوزه نفوذ خود را در منطقه بیشتر کند.

بحران‌های ژئوپلیتیکی بین دولت و ملت‌های جهان اسلام

ایدئولوژی اسلام با توجه به ظرفیت و پتانسیل بالای بالقوه خود باعث شده در تمام دنیا رواج پیدا کند و پیروانی را از شرق تا غرب جهان را در خود جای دهد. کشورهای که از ابتدای موجودیت سیاسی و بین‌المللی خود، مبتنی بر یک رژیم سیاسی غیردینی یا سکولار بنیان نهاده شده‌اند؛ امروزه با ورود اسلام به مرزهایشان و پیدا کردن پیروانی در درون این سرزمین، با یک زنگ خطر بزرگ مواجه شده‌اند. امروزه اسلام سیاسی به‌عنوان رقیب و دشمن غرب و امریکا جای کمونیسم را گرفته است (واعظی، ۱۳۹۰: ۸). دولت‌های سکولار یا غیر اسلامی با اتخاذ قوانین ضداسلامی و برخوردهای تبعیض‌آمیز سعی در سرکوب کردن پیروان، آداب و مناسک دین اسلام هستند. این نوع برخوردها از سوی دول متعدد باعث پیدایش یک نوع بحران بین دولت و ملت‌های جهان اسلام شده است؛ که در شکل ۵ به برجسته‌ترین این نوع بحران‌های ژئوپلیتیکی اشاره شده است. در ادامه به واکاوی یکی از مهم‌ترین بحران‌هایی که امروزه جهان اسلام با آن دست‌وپنجه نرم می‌کند، می‌پردازیم.

شکل ۵. بحران‌های بین دولت و ملت در جهان اسلام

بحران جامو و کشمیر

سرزمین کشمیر، بهشت روی زمین نامیده شده است. ارتفاعات سر به فلک کشیده آن همچون دژی نفوذناپذیر از مرزهای شمالی هند دفاع می‌کند و رودخانه‌های سرشار، اقتصاد کشاورزی

پاکستان را روتق می‌بخشد (احمدیان، ۱۳۸۸: ۱۹۰). در حال حاضر از ۲۲۲۰۰۰ کیلومتر مربع وسعت آن حدوداً ۷۵ درصد در اختیار هند است که جامو و کشمیر نام دارد و بقیه که کشمیر آزاد نامیده می‌شود؛ در اختیار پاکستان است. از حدود ۱۰ میلیون نفر جمعیت کل این ناحیه حدوداً ۶۰ درصد در جامو و کشمیر و ۲۵ درصد در کشمیر آزاد و بقیه در کشمیر چین به سر می‌برند (گلی‌زواره، ۱۳۷۲: ۲۰۵). اکثر مسلمانان در جامو و کشمیر به سر می‌برند که در اختیار هند است در حالی که مسلمانان تمایل به پاکستان دارند و این مسئله اختلافات زیادی را به وجود آورده است. طبق موافقت‌نامه «امریترس»^۱ ۱۹۴۸ این سرزمین توسط استعمار انگلیس به یک مهاراجه هندی به نام «راجاگلاب سینگ» فروخته شد (کوثری، ۱۳۷۸: ۷۸۹). این تفاهم‌نامه مورد اعتراض مردم کشمیر بالأخص مسلمانان قرار گرفت. پس از برخوردهای سیاسی و نظامی در سال‌های ۱۹۴۸ و ۱۹۶۵ و ۱۹۷۱، سازمان ملل متحد طی دو قطع‌نامه تعیین سرنویشت کشمیر را بر عهده مردم آن گذاشت، ولی دولت هندوستان از پذیرش آن مفاد استنکاف کرد و حاکمیت خود را با استفاده از قدرت نظامی بر منطقه جامو و کشمیر تداوم داد.

مزیت‌های ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک منطقه کشمیر

منطقه عمومی کشمیر بخش عمده گره‌گاه پامیر را تشکیل می‌دهد. و دارای مزایای ژئواستراتژیکی و ژئوپلیتیکی است که باعث افزایش اهمیت استراتژیکی آن، به‌ویژه از دید همسایگان شده است، این مزایا عبارت‌اند از: (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۲۸۱).

۱. موقعیت جغرافیایی: کشمیر ضمن برخورداری از وضعیت مساعد طبیعی در مجاورت کشورهای قدرتمندی مثل چین در شرق و شمال، هندوستان در جنوب، پاکستان در غرب است.
۲. ارتفاع: منطقه کشمیر بخشی از گره‌گاه پامیر، بام جهان را تشکیل می‌دهد. از این رو بر مناطق پست اطراف خود مسلط است؛ بنابراین، کشورهای هم‌جوار، حضور هر یک از همسایگان در این منطقه را از نظر نظامی منبع تهدید کوتاه‌مدت یا بلندمدت نسبت به خود تلقی می‌کنند.
۳. موقع ارتباطی: منطقه کشمیر، به‌ویژه بخش شمالی آن نقش عمده‌ای در برقراری ارتباط بین آسیای جنوبی و مرکزی و منطقه تبت و چین غربی و سین کیانگ و شرق آسیا دارد.
۴. قرار گرفتن در حوضه آبریز سند و پنجاب: منطقه عمومی کشمیر و حاشیه شمالی کشور هندوستان و غرب تبت بر حوضه آبریز سرچشمه رودخانه‌های پنج‌گانه سند، جهلم، چناب، روای، ستلج تطبیق می‌کند؛ بنابراین، منطقه کشمیر برای کشور پاکستان که حیات خود را مرهون رودخانه‌های پنجاب و سند و جلگه‌های حاصلخیز آن می‌داند، از اهمیت استراتژیک ویژه‌ای برخوردار است.

با تحلیل موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک منطقه کشمیر می‌توان گفت، خلأ قدرت و نظام سیاسی، نقش اساسی در بروز و تداوم بحران مزبور دارد. نتیجه تداوم این بحران، تداوم و تشدید توسعه‌نیافتگی اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی منطقه کشمیر است که دودش به چشم مردم مسلمان و محروم کشمیر می‌رود. از سوی دیگر صدای اعتراض مردم کشمیر نسبت به وضعیت موجود و درگیری‌های دیگری که جهان بالأخص با تروریسم مواجه است دیده نمی‌شود. امروزه شیعیان بی‌دفاع این منطقه در یک سکوت رسانه‌ای دنیا با سرکوب و خشونت مقامات هندی روبه‌رویند. این فاجعه انسانی نیازمند توجه از سوی نهادهای بین‌المللی است. به نظر می‌رسد تنها راه حل بحران مزبور، استقلال سیاسی منطقه کشمیر و استقرار نظام سیاسی مستقل در آن است که ویژگی‌های آن با توجه به خصیصه‌های فرهنگی و محیطی منطقه کشمیر و با مراجعه به آرای عمومی مشخص خواهد شد. تحقق این امر در گرو اقدام مشترک منطقه‌ای و بین‌المللی است.

بحران‌های ژئوپلیتیکی بین کشورهای اسلامی و سایر کشورها بالأخص غرب

مسئله دخالت قدرت‌های بزرگ در برخوردهایی که جهان اسلام را می‌آزارد، موضوعی روشن است، به‌ویژه آن‌که متخاصمان مختلف، پیوسته چه از این دسته و چه از آن دسته قدرت‌های بزرگ طلب یاری می‌کنند (ایولاکست، ۱۳۶۸: ۳۴). علی‌رغم گفته برخی اسلام‌گرایان امروز، قطعه‌قطعه شدن ژئوپلیتیکی جهان اسلام تنها به مداخله‌های استعماری غرب بر نمی‌گردد. این امر بسیار قدیمی‌تر است. گسل وحدت سیاسی جهان اسلام، هم درعین حال نتیجه شکاف میان شیعه و سنی است که خود حاصل جدایی میان فرهنگ عرب و فرهنگ ایرانی است و هم پیامد مداخله اقوام ترک آسیای مرکزی که به عبارتی، رهبری سیاسی و نظامی را از دست اعراب بیرون آوردند. گسل وحدت سیاسی جهان اسلام همچنین نتیجه توسعه جغرافیایی زیاد آن بعد از قرون وسطی است. در شکل ۶ اساسی‌ترین بحران‌های بین کشورهای جهان اسلام و سایر کشورها نشان داده شده است. در ادامه به بررسی و تحلیل بحران فلسطین به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی حال حاضر جهان اسلام با غرب می‌پردازیم.

شکل ۶. بحران‌های بین کشورهای جهان اسلام و غرب

بحران فلسطین و کرانه باختری رود اردن

مسئله اعراب و اسرائیل نیز از موضوعات مورد تعارض دو تمدن جهان اسلام و غرب است. کشور فلسطین در مجاورت کانال سوئز به‌عنوان یکی از آبراه‌های استراتژیک جهان واقع شده است و اقیانوس هند را به اقیانوس اطلس، از طریق دریاهای سرخ و مدیترانه به هم متصل می‌کند. انگلستان در سال ۱۹۱۷، اعلامیه مشهور بالفور را مبنی بر تأسیس وطن قومی برای ملت یهود در فلسطین صادر کرد. جنگ جهانی اول پایان‌پذیرفته بود که یهودیان وعده تشکیل کشور یهود را از بریتانیا دریافت کردند و انگلیس با مشارکت شریف حسین حکمران وقت حجاز، دولت عثمانی را از فلسطین بیرون راند و مهاجرت یهودیان به این سرزمین آغاز شد (الغنوشی، ۱۳۷۰: ۳۷). در سال ۱۹۴۸ یک روز پس از خروج نیروهای انگلیسی، دولت اسرائیل اعلام موجودیت کرد و در طی مدت کوتاهی ۷۸ درصد از خاک فلسطین را به اشغال خود درآورد. به دنبال آن میان اعراب و یهودیان بر سر خاک آن کشور جنگ مسلحانه درگرفت.

کشورهای غربی و به‌ویژه ایالات متحده آمریکا بی‌وقفه کشورهای جهان اسلام را در تنگنا قرار داده‌اند تا اسرائیل را به رسمیت بشناسند. بحران مزبور از دید برخی دولت‌های عربی نظیر سوریه و غیرعربی نظیر جمهوری اسلامی ایران و هم‌چنین برخی از گروه‌های سازمان‌های فلسطینی قابل حل نیست، مگر اینکه موجودیت اسرائیل نادیده گرفته شود؛ بنابراین، اختلاف در پذیرش موجودیت اسرائیل است. در ادامه به یکی از مهم‌ترین عوامل اختلافات بین اسرائیل و فلسطینی‌ها در حوضه هیدروپلیتیک می‌پردازیم.

هیدروپلیتیک حوضه رود اردن

موقعیت جغرافیایی حوضه رود اردن بین کشورهای اردن، اسرائیل، کرانه باختری، سوریه، لبنان و مصر مشترک است. رود اردن به طول ۳۶۰ کیلومتر و دبی سالانه ۱/۳ میلیارد مترمکعب از کوه‌های جبل شرقی واقع در جنوب غربی سوریه و شرق لبنان سرچشمه گرفته و به سمت جنوب جریان پیدا کرده و به دریاچه جلیله در شمال شرقی اسرائیل می‌ریزد. رود اردن تنها منبع تغذیه دریاچه جلیله که به‌عنوان تنها منبع آب سطحی، تأمین‌کننده ۵۰ درصد نیازهای آب شیرین اسرائیل است، است و اسرائیل سالانه حدود ۷۰۰ میلیون مترمکعب آب شیرین را از این دریاچه به خطوط لوله و کانال‌های طرح آب‌رسانی ملی که همه شهرهای عمده اسرائیل از جمله تل‌آویو را دربر می‌گیرد، پمپاژ می‌کند. هم‌چنین بخش زیادی از این آب برای امور کشاورزی به صحرای نقب منتقل می‌شود (سلیگمن^۱، ۲۰۰۸: ۳). اسرائیل سالانه حدود ۵۰۰ میلیون و فلسطینی‌ها ۱۰۵ میلیون مترمکعب آب از سفره‌های زیرزمینی که عمدتاً در کرانه باختری می‌باشند، برداشت می‌کنند. چاه‌های حفر شده توسط اسرائیل ۶ برابر عمیق‌تر از چاه‌های فلسطینی‌ها است و چاه‌های فلسطینی‌ها در ۵ ماه از سال خشک می‌شوند. میزان مصرف آب اسرائیل سالانه حدود ۲ میلیارد مترمکعب است که یک سوم آن از خاک اسرائیل و یک سوم از آب دریاچه جلیله و یک سوم دیگر از کرانه باختری تأمین می‌شود. طبق آماري که یک اسرائیلی منتشر کرده است؛ یک اسرائیلی ۵ برابر بیشتر از یک فلسطینی ساکن کرانه باختری و ۲۰ برابر بیشتر از فلسطینی ساکن غزه از آب‌های این مناطق استفاده می‌کند (شوتار^۲، ۱۳۸۶: ۷۲).

1.Seligman

2.Shootar

جدول ۱. درصد و میزان مساحت حوضه رود اردن در هر یک از کشورها

کشور	مساحت از حوضه (کیلومتر مربع)	درصد کل مساحت حوضه
اردن	۲۰۶۰۰	۴۸/۱۳
اسرائیل	۹۱۰۰	۲۱/۲۶
سوریه	۴۹۰۰	۱۱/۴۵
کرانه باختری	۳۲۰۰	۷/۴۸
مصر	۲۷۰۰	۶/۳۱
بلندی‌های جولان	۱۵۰۰	۳/۵۰
لبنان	۶۰۰	۱/۳۳
مجموع مساحت حوضه (کیلومتر مربع)	۴۲۸۰۰	۱۰۰

مختاری و قادری حاجت (۱۳۸۷)

بحران‌های ژئوپلیتیکی بین ملت‌های کشورهای اسلامی

جهان اسلام امروزه شامل ۵۷ کشور مسلمان است. از این جمعیت در حدود ۵۳ درصد کل مسلمانان در آسیا، ۲۴ درصد در افریقا و ۲۳ درصد باقی‌مانده در سایر قاره‌ها پراکنده شده‌اند (اشرف‌نظری، ۱۳۸۷: ۲۵). استفاده نکردن از این پتانسیل‌های بالای جهان اسلام موجب شده بین ملت‌های جهان اسلام بر سر اختلافات مذهبی و مسائل طبیعی، اقتصادی، سیاسی و... با فتنه‌انگیزی کشورهای استکباری تفرقه و درگیری به وجود بیاید. این امر سبب شده تا امروزه با یک بحران ژئوپلیتیکی بین ملت‌های جهان اسلام مواجه باشیم. در شکل ۷ اساسی‌ترین بحران‌ها بین ملت‌های جهان اسلام نمایش داده شده است. در ادامه به تجزیه و تحلیل بحران سودان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان پرداخته شده است.

شکل ۷. بحران‌های بین ملت‌های جهان اسلام

بحران سودان

جمهوری سودان که بین منطقه شاخ افریقا و شرق صحرای بزرگ افریقا قرار دارد؛ استقلال خود را در سال ۱۹۵۶ از زیر استعمار انگلیس به دست آورد. این کشور با مساحت ۲۵۰۵۸۱۳ کیلومترمربع بزرگ‌ترین کشور قاره افریقا و دهمین کشور بزرگ جهان از نظر وسعت به شمار می‌رود. سودان تا قبل از استقلال بخش جنوبی بیش از ۴۳ میلیون نفر جمعیت داشت (حاتمی و زرگری، ۱۳۹۱: ۱۱۵). این کشور به دلایلی همانند وجود مساحت زیاد، منابع غنی و فراوانی معدنی، ترکیب متنوع قومی و مذهبی و وجود اندیشه‌ها و جنبش‌های اسلامی همواره مورد توجه قدرت‌های بزرگ و کشورهای همسایه بوده است. در سودان تفاوت‌های قومی و فرهنگی و شرایط خاص جغرافیایی، زمینه اختلافات را به وجود آورده است. ۴۰ درصد از جمعیت این کشور را اعراب و ۶۰ درصد بقیه را افریقایی تباران تشکیل می‌دهد (احمدیان، ۱۳۸۸: ۱۷۷).

بیشترین مساحت حوضه نیل (۶۳/۵ درصد) در کشور سودان قرار دارد، ولی این کشور دومین مصرف‌کننده مهم آب در حوضه رود نیل است. پرورش دام در سودان به علت تقاضای فزاینده عربستان سعودی و کشورهای حاشیه خلیج فارس گسترش یافته است (اومر^۱، ۲۰۰۸: ۲۰۷۰). نزدیک به ۵۰ درصد از آب نیل سفید در «سواد» یعنی باتلاق‌های جنوب این کشور فرو می‌رود و ناآرامی‌های جنوب این کشور مانع از اقدامات دولت مرکزی جهت تسریع جریان آب به شمال می‌شود. حتی در سال ۱۹۸۳ که «کانال جونگی» برای تسریع جریان آب و خشکاندن باتلاق‌ها ایجاد شده بود، توسط شورشیان تخریب شد (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۱۷۲). اهمیت استراتژیک سودان بالأخص منطقه جنوبی به لحاظ اقلیمی و منابع نفت و گاز باعث افزایش انگیزه قدرت‌های بزرگ به‌خصوص آمریکا برای مداخله در مسائل داخلی آن شد. به‌نحوی که در نهایت با کمک و حمایت از شورشیان جنوبی اهدافی مانند کسب حوزه نفوذی برای خود در این منطقه مهم افریقا را تعقیب می‌کرد.

تحریک قدرت‌های بیگانه در جنوب سودان، منجر به جنگ‌های داخلی خونینی شد که طی آن بیش از ۱/۵ میلیون نفر کشته شدند (ذوقی، ۱۳۷۹: ۳۰). نتایج تأسف بار این جنگ‌های داخلی منجر به فقر و فلاکت برای مردم سودان و به‌خصوص ساکنان جنوب این کشور شده است. به‌طوری‌که نزدیک به یک میلیون نفر از سکنه جنوب این کشور با خطر مرگ ناشی از گرسنگی روبه‌رو هستند. با تحلیل وضعیت ژئوپلیتیکی کشور سودان می‌توان گفت اگرچه در سال ۲۰۱۱ با یک همه‌پرسی سودان به دو قسمت تقسیم شد تا شاید گوشه‌ای از مشکلات آن مرتفع شود، اما این جدایی شروع جنگ و درگیری نوینی بر سر قدرت سیاسی در سودان جنوبی بود و امروزه شاهد اختلافات در سودان جنوبی در دو بخش شرقی و غربی آن بر سر منابع نفتی هستیم.

تجزیه و تحلیل

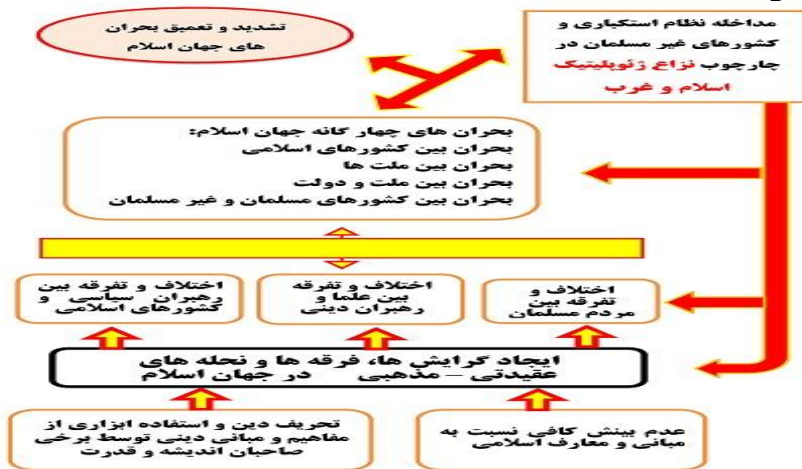
دین اسلام امروزه با گسترش روزافزون خود در سطح جهان، رتبه نخست را در مقایسه با سایر ادیان الهی در زمینه ترویج ایدئولوژی در بین سایر ملت‌ها به خود اختصاص داده است. به عقیده بسیاری از اندیشمندان و نظریه‌پردازان غربی بهترین راه برای جلوگیری از نفوذ این دین در میان ملت‌های جهان، تهی‌سازی و تحریف اندیشه‌های این ایدئولوژی و درگیر کردن دولت‌ملت‌های جهان اسلام به مسائل داخلی و ایجاد تفرقه و اختلاف و فرقه‌زایی از دل این ایدئولوژی ناب است. کشورهای غربی به‌ویژه انگلیس و آمریکا بعد از موفقیت در مهد جهان اسلام با ایجاد یک فرقه تکفیری-سلفی به نام وهابیت به کارآمد بودن این شیوه پی بردند. از این رو برای مقابله با توسعه نفوذ این مکتب اصیل و جلوگیری از به خطر افتادن منافع این قدرت‌ها در قلب انرژی جهان، ایجاد بحران‌های ژئوپلیتیکی با منشأ داخلی و بیرونی در سطوح متعدد با حضور مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها در دستور کار قرار گرفته است. از طرفی، در سطح اندیشه در جهان اسلام از قرن‌ها پیش تاکنون شاهد تشتت و فرقه‌گرایی‌های متعدد هستیم که در دوره اخیر به دلیل دخالت قدرت‌های غربی بر تنوع و تعدد این عقاید و برداشت‌های دینی و مذهبی افزوده شده است. ایجاد نحله‌های عقیدتی چون بهابیت، بابیت، وهابیت و در چند سال اخیر سلفی‌گری، داعش و ... در این زمینه قابل طرح است. با وجود هم‌گرایی بین ملت‌های مسلمان به دلیل اشتراکات فراوان دینی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ... در بین حکومت‌های اسلامی شاهد واگرایی و تعارض‌های مختلفی هستیم به‌نحوی که در شرایط کنونی بحران‌های خونین جهان اسلام در یمن، سوریه، افغانستان و ... نه توسط کشورهای غربی، بلکه با نقش‌آفرینی کشورهای اسلامی در جریان است. بر این اساس در این پژوهش تلاش شد تا بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام در قالب چهار سطح شامل: ۱. بحران بین کشورهای جهان اسلام؛ ۲. بحران بین دولت-ملت در جهان اسلام؛ ۳. بحران بین کشورهای جهان اسلام با سایر کشورها (غرب)؛ ۴. بحران بین ملت‌های جهان اسلام مورد بررسی قرار گیرد. از تجزیه و تحلیل این سطوح بحران‌های ژئوپلیتیکی می‌توان دریافت که بیشترین بحران‌های ژئوپلیتیکی، در سطح بین کشورهای جهان اسلامی با یکدیگر و در رتبه دوم بین جبهه غرب با جهان اسلام وجود دارد. این مسئله حاکی از علایق ژئوپلیتیکی متعدد کشورهای غربی در سرزمین جهان اسلام است، که به راحتی از این بخش از منافع ملی خود چشم‌پوشی نمی‌کنند. نکته قابل تأمل در هر چهار سطح بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام این است که کشورهای مداخله‌گر به‌ویژه ایالات متحده آمریکا و لابی‌های قدرتمند صهیونیستی در ایجاد و تداوم این بحران‌ها به صورت غیرعلنی نقش مؤثری دارند. ایجاد بحران در سطوح مختلف در سطح جهان اسلام به‌ویژه در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا هم مانع از قدرتمند شدن کشورهای اسلامی و استفاده از توانمندی‌های کم‌نظیر کشورهای این منطقه در زمینه‌های انرژی، تجارت

دریایی و... می‌شود و هم امنیت انرژی و امنیت رژیم صهیونیستی را به‌عنوان دو هدف اصلی سیاست خارجی ایالات متحده تأمین می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

جهان اسلام تا قرن پنجم هجری، تا حد زیادی دارای وحدت و انسجام بود و مجموعه خدمات علمی، آموزشی، هنری و فناوریانه جهان اسلام به‌ویژه در سه قرن اول کم‌نظیر بود و منشأ و بستر پیشرفت‌های بعدی سایر تمدن‌ها در سراسر جهان محسوب می‌شود. از این زمان به‌تدریج وحدت و انسجام عقیدتی و سیاسی در جهان اسلام تضعیف و این شروع تراژدی جهان اسلام بود که تا زمان کنونی نیز امتداد دارد و در برخی زمینه‌ها تعمیق و تشدید شده است.

بحران‌های جهان اسلام حداقل دو منشأ و زمینه داخلی و خارجی دارد. بدین ترتیب در داخل جهان اسلام و بین مسلمانان، عدم بینش و آگاهی کامل نسبت به مبانی و معارف اسلامی از یک‌سو و تحریف دین و استفاده ابزاری از مفاهیم و مبانی دینی توسط برخی صاحبان اندیشه و قدرت از سوی دیگر منجر به ایجاد نحله‌ها و گرایش‌های عقیدتی مختلف در جهان اسلام شد و مسلمانان نیز به‌تبع آن فرقه‌فرقه و گروه‌گروه شدند. این وضعیت وقتی به حالت بحرانی رسید که جزم‌اندیشی، خودمحوری بین پیروان هر فرقه ایجاد شد و خود را حق مطلق دانسته و پیروان سایر گروه‌ها را متهم به تکفیر کردند. با گذر زمان این چالش عقیدتی نه تنها رفع نشد، بلکه به دلیل مداخله سایر بازیگران به‌ویژه آنچه تحت عنوان اصطلاح «رقابت ژئوپلیتیک اسلام و غرب» مطرح است تشدید شد. به‌نحوی که امروز وحشیانه‌ترین، غیرانسانی‌ترین رفتارها را گروه‌های مسلمان انحرافی همچون داعش و القاعده به نام دین، نسبت به پیروان سایر ادیان و حتی مسلمانان انجام می‌دهند.

شکل ۸. منشأ منازعه و بحران در جهان اسلام (زرقانی، ۱۳۹۲)

همچنان که در شکل بالا نشان داده شده است اختلاف عقیده و تضاد دینی - مذهبی نه تنها بین مردم مسلمان وجود دارد، بلکه در شرایط فعلی جهان اسلام، به سطوح سیاسی در مقیاس محلی، ملی و منطقه‌ای نیز گسترش پیدا کرده است. بدین ترتیب در سطح فروملی شاهد برخورد گروه‌ها و احزاب سیاسی با منشأ ایدئولوژیک هستیم و در سطح ملت‌ها نیز متأسفانه نزاع‌های فرقه‌ای با منشأ دینی و قومی در جهان اسلام در حال اوج گرفتن است. همچنان که در متن مقاله توضیح داده شد، در مهم‌ترین سطح از نظر قدرت بازیگری، کشورها و حکومت‌های مسلمانی وجود دارند که این نزاع‌ها در بالاترین سطح خود به ضرر آن‌ها و به نفع غیرمسلمانان در حال اوج‌گیری است. به‌عنوان نمونه می‌توان به بحران سوریه اشاره کرد. نزاع و بحران سوریه دو طرف منازعه دارد، در یک طرف کشورهای غیرمسلمان همچون روسیه و امریکا هستند که در چهارچوب رقابت‌های ژئوپلیتیکی در بحران مداخله می‌کنند و طرف دیگر کشورهای مسلمان چون عربستان، امارات، ایران، عراق، ترکیه و ... هستند که در این باتلاق گرفتار شده‌اند.

به‌طور قطع مردم و کشورها در جهان اسلام به دلیل ویژگی‌های مطلوب سرزمینی و جغرافیایی از یکسو و قابلیت فرهنگی و تمدنی اسلام از سوی دیگر می‌توانند با وحدت و انسجام در نظام ژئوپلیتیک جهانی نقش و جایگاه واقعی خود را پیدا نمایند. البته چنانکه ذکر شد، به نظر می‌رسد بستر اصلی این واگرایی و نزاع برداشت‌ها و رویکردهای متفاوت و گاهی متضاد نسبت به مبانی دین اسلام و فرقه‌گرایی و اختلاف در سطوح مختلف مردمی تا نظام‌ها و رهبران سیاسی است. تلاش‌های معدود نخبگان جهان اسلام نیز تاکنون نتوانسته است شمع تقریب و هم‌گرایی را روشنایی و قدرت بخشد و با مداخله دشمنان و رقبای جهان اسلام این اختلاف و منازعه در بخش‌هایی از جهان اسلام در حال تشدید و اوج گرفتن است. در واقع مجموعه توانمندی‌ها و قابلیت‌های غرب در قالب قدرت نرم و قدرت سخت در راستای تشدید و تعمیق اختلاف و منازعه بین ملت‌ها و دولت‌های جهان اسلام است و متأسفانه در وضعیت فعلی چشم‌انداز روشنی برای کاهش و حل منازعات و رفتن به سمت وحدت و انسجام اسلامی وجود ندارد. در جدول شماره دو، به مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام به ترتیب اهمیت اشاره شده است.

جدول ۲. مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام به ترتیب اهمیت

بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام		بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام	
بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام		بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام	
بحران کشورهای جهان اسلام با سایر کشورها (به ویژه غرب)	میان‌کشوری	درون‌کشوری	
بحران فلسطین و کرانه باختری رود اردن	بحران بین کشورهای اسلامی	بحران بین ملت‌های جهان اسلام	بحران بین دولت-ملت در جهان اسلام
مسئله بحران سوریه	ترکیه - سوریه	سودان شمالی و جنوبی	جامو و کشمیر
بحران یمن	عربستان - یمن	کردها و اعراب در عراق	کردها با دولت ترکیه
بحران افغانستان	ایران - عربستان	شیعه و سنی در پاکستان	مسلمانان میانمار
بحران الجزایر	ارمنستان - آذربایجان	پشتون - هزاره افغانستان	مسلمانان چین
بحران سودان	عراق - ترکیه	بحران سومالی	مسلمانان نیجریه

به نظر می‌رسد پیشنهادهایی که در ادامه به آن اشاره شده است می‌تواند گام مهمی در جلوگیری از عمیق‌تر شدن این بحران‌های ژئوپلیتیکی و در جهت تشکیل امت واحده اسلامی باشد.

۱. تقویت تعامل و ارتباط نهادهای مدنی جهان اسلام همانند اجلاس بین‌المجالس کشورهای اسلامی

۲. کمک به شکل‌گیری و تقویت هسته‌های غیردولتی در بخش نخبگان و اندیشمندان کشورهای اسلامی بخصوص در بین اندیشمندان جوان

۳. ایجاد نظام‌های منطقه‌ای از کشورهای اسلامی برای حل چالش‌های جهان اسلام مانند بحران‌های محیط زیستی، اقتصادی و...

۴. استفاده از ظرفیت گردشگری در جهان اسلام برای تقویت هم‌گرایی بین ملت‌های مسلمان

۵. برگزاری اجلاس‌ها و کنفرانس‌های بزرگ در اعیاد مشترک چون: فطر، قربان، مبعث با حضور علمای بزرگ اسلامی از اقصی نقاط جهان اسلام

۶. تأسیس یک اتحادیه قوی و تأثیرگذار آب‌پایه متشکل از کشورهای اسلامی برای تأمین امنیت منطقه جنوب غرب آسیا و شمال آفریقا و دور کردن قدرت‌های مداخله‌گر خارجی از منطقه.

کتاب‌نامه

۱. احمدیان، محمدعلی. (۱۳۸۸). *ویژگی‌های جغرافیایی کشورهای اسلامی*. مشهد: انتشارات سخن‌گستر.
۲. آریان‌پور کاشانی، منوچهر. (۱۳۸۲). *فرهنگ انگلیسی-فارسی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۳. اشرف‌نظری، علی (۱۳۸۷). *غرب، هویت و اسلام سیاسی؛ تصورات و پنداشت‌های غرب از اسلام*. فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۳۸(۱)، ۳۱۷-۳۳۴.
۴. جعفری‌ولدانی، اصغر (۱۳۷۸). *اختلاف‌های سوریه و ترکیه بر سر منطقه هاتای*. مجله سیاست خارجی، ۱۳(۳)، ۷۶۳-۷۸۸.
۵. حاتمی، محمدرضا؛ زرگری، هادی (۱۳۹۱). *نقش عوامل خارجی مؤثر در جدایی و استقلال جنوب سودان*. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۲(۳)، ۱۱۳-۱۴۲.
۶. حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۷۹). *مبانی مطالعات سیاسی-اجتماعی*. قم: سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور.
۷. حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۵). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۸. حافظ‌نیا، محمدرضا؛ زرقانی، سید هادی (۱۳۹۰). *چالش‌های ژئوپلیتیکی همگرایی در جهان اسلام*. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۴(۸۰)، ۱۵۴-۱۳۹.
۹. حافظ‌نیا، محمدرضا؛ قربانی‌نژاد، ریواز؛ جان‌پرور، محسن (۱۳۹۱). *تحلیل ژئوپلیتیکی عوامل هم‌گرایی و واگرایی جهان اسلام*. فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۱۱(۲)، ۵۷-۷۲.
۱۰. حیدری، غلامحسین (۱۳۷۴). *جغرافیای بحران‌های بین‌المللی*. مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ۸(۷۸)، ۴۵-۴۲.
۱۱. ذوقی، ارج (۱۳۷۹). *موانع همبستگی و همگرایی در شمال آفریقا*. فصلنامه مطالعات آفریقا، ۳(۱)، ۲۵-۳۶.
۱۲. رهبر، عباسعلی؛ اسلامی، روح‌الله؛ ذوالفقاریان، فاطمه (۱۳۹۰). *راهبردهای امنیتی غرب در برخورد با بیداری جهان اسلام*. فصلنامه آفاق امنیت، ۴(۱۳)، ۶۹-۴۷.
۱۳. زرقانی، سید هادی. (۱۳۹۲). *تدوین استراتژی توسعه فرهنگ دینی در مناطق تلفیقی*. طرح پژوهشی. خراسان رضوی: سازمان تبلیغات استان خراسان رضوی.
۱۴. شوتار، سوفی. (۱۳۸۶). *شناخت و درک مفاهیم جغرافیای سیاسی*. ترجمه سید حامد رضیئی. تهران: انتشارات سمت.
۱۵. صفوی، سید یحیی (۱۳۸۷). *جغرافیای سیاسی جهان اسلام*. نشریه سازمان جغرافیایی، ۱۸(۷۲)، ۷۲-۱۳.
۱۶. عزتی، عزت‌الله. (۱۳۸۷). *جغرافیای سیاسی جهان اسلام*. قم: انتشارات واحد تدوین کتب درسی حوزه علمیه قم.

۱۷. الغنوشی، راشد. (۱۳۷۰). *مسئله فلسطین*. ترجمه سید هادی خسروشاهی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۸. فاطمی نسب، علی؛ چگینی، امین (۱۳۹۰). سیاست خارجی ترکیه و تحولات سوریه و تأثیر آن بر امنیت سیاسی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۳(۹)، ۱۸۴-۱۷۱.
۱۹. قصری، محمد؛ وفادار، حسین (۱۳۸۹). الگوی توصیفی بحران در نظم و امنیت. *فصلنامه نظم و امنیت انتظامی*، ۳(۳)، ۲۰۶-۱۸۵.
۲۰. کمپ، جفری؛ هارکاوی، رابرت. (۱۳۸۳). *جغرافیای استراتژیک خاورمیانه*. ترجمه سید مهدی حسینی متین. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۱. کوثری، علی (۱۳۷۸). ریشه‌های مسئله کشمیر و چشم‌انداز آینده. *مجله سیاست خارجی*، ۱۳(۳)، ۷۸۹-۸۰۸.
۲۲. گلی زواره، غلامرضا. (۱۳۷۲). *سرزمین اسلام*. قم: مرکز انتشارات تبلیغات اسلامی.
۲۳. لاکوست، ایو. (۱۳۶۸). *مسائل ژئوپلیتیک، اسلام، دریا، آفریقا*. ترجمه عباس آگاهی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۴. متقی، افشین؛ رشیدی، مصطفی (۱۳۹۲). تبیین ژئوپلیتیکی الگوهای اسلام‌گرایی در جهان اسلام از منظر برساخت‌گرایی. *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، ۱۰(۱۳)، ۹۱-۱۰۸.
۲۵. مختاری‌هشی، حسین؛ قادری حاجت، مصطفی (۱۳۸۷). *هیدروپلیتیک خاورمیانه در افق سال ۲۰۲۵ میلادی، مطالعه موردی: حوضه دجله و فرات، رود اردن و رود نیل*. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۴(۱)، ۷۴-۳۶.
۲۶. مستوفی‌الممالکی، رضا (۱۳۸۱). *جهان اسلام و نحوه توزیع سرزمین‌ها و جمعیت اسلامی*. *فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)*، ۱۲(۴۳)، ۱۸۳-۱۶۲.
۲۷. مصلی‌نژاد، عباس (۱۳۹۱). *مدیریت بحران در منازعات منطقه‌ای، مطالعه موردی جنگ تحمیلی*. *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۵(۱)، ۶۵-۴۹.
۲۸. میتراف، تی‌ین؛ نگناس، گای. (۱۳۸۱). *مدیریت بحران پیش از روی دادن*. ترجمه محمود توتونچیان. تهران: نشر مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
۲۹. واعظی، محمود (۱۳۹۰). *رویگرد اوپاما به جهان اسلام: تغییر یا تداوم سیاست‌های امریکا*. *فصلنامه روابط خارجی*، ۴(۱)، ۴۶-۷.
۳۰. ولایتی، علی‌اکبر؛ سعیدمحمدی، رضا (۱۳۸۹). *تحلیل تجارب هم‌گرایی در جهان اسلام*. *فصلنامه دانش سیاسی*، ۶(۱)، ۱۷۹-۱۵۱.

References

1. Ahmadian, Mohammad Ali (2009). *Geographical Features of Islamic Countries*, Mashhad, Sokhan Gostar Publishing. (in Persian).
2. Al Ghannouchi, Rashed (1991). *Palestine Issue*. Translation by Seyed Hadi Khosroshahi, Tehran: Islamic Culture Publishing. (in Persian).
3. Aryanpur Kashani, Manouchehr (2004). *Persian- English Dictionary*, Tehran: Amir Kabir Publishing. (in Persian).
4. Ashraf Nazari, Ali (2008). West, Identity and political Islam, Western perceptions of Islam. *Quarterly Journal of Politics, Journal of Law and Political Science*, 38(1), 317-343. (in Persian).
5. Ezzati, Ezzatollah (2008). *Political Geography of the Islamic World*, Qom: Islamic Studies Textbook Publishing. (in Persian).
6. Fatemi Nasab, Ali & Chegini, Amin. (2011). the Foreign Policy of Turkey and Syria's Development and its Impact on Political Security of Islamic Republic of Iran, *Political International Researches*, 3(9), 171-184. (in Persian).
7. Goli Zavareh, Gholam Reza (1993). *Land of Islam*, Qom: Center for Islamic Publications. (in Persian).
8. Hafez Nia, Mohammad Reza (2000). *Fundamentals of Socio-Political Studies*, Qom: Organization of Fields and Foreign Language Courses Press. (in Persian).
9. Hafez Nia, Mohammad Reza (2006). *Geopolitical Principles and Concepts*, Tehran, Amirkabir Publications. (in Persian).
10. Hafez Nia, Mohammad Reza, & Zarghani, Seyed Hadi. (2011). Geopolitical Challenges of the Convergence in the Islamic World, *Journal of Human Geography*, 80(44), 139-154. (in Persian).
11. Hatami, Mohammad Reza, & Zargari, Hadi. (2012). The Role of Factors Influencing the Divisions and Independence of South Sudan, *The Quarterly Journal of Political Studies in the Islamic World*, 2(3), 113-142. (in Persian).
12. Heidari, Gholamhassan (1995). Geography of International Crisis, *Journal of Political-Economic Information*, 8(78), 42-45. (in Persian).
13. Jafari Voldani, Asghar. (1999). Syria and Turkey disagreements over Hataa region, *Foreign Policy Journal*, 13(3), 763-788. (in Persian).
14. Kemb, Jeffrey & Harkaway, Robert. (2004). *Middle East Strategic Geography*, Translated by Seyyed Mehdi Hosseini Matin, Tehran: Institute for Strategic Studies Publications. (in Persian).

15. Kosari, Ali (2001). The Origins of the Kashmiri Issue and Future Prospects, *Journal of Foreign Policy*, 13(3). 789- 80-. (in Persian).
16. Laqueste, Eve (1989). Geopolitical Issues, Islam, Sea, Africa, Translation by Abbas Aqahi, Tehran: Islamic Culture Publishing. (in Persian).
17. Mitteraf, Tien, Negnnas, Guy. (2002). *Pre-crisis crisis management*, translation by Mahmoud Toutunchian, Tehran: publication of the Institute of Management and Planning for Education. (in Persian).
18. Mosalenejad, Abbas (2012). The Crisis Management in Regional Encounters (Case of Study: The Imposed War), *Journal of Iranian Social Development Studies*, 5(1).49-66. (in Persian).
19. Mokhtari Hashi, Hossein, & Ghaderi Hajat, Mostafa. (2008). *Hydropolitics in the Middle East in 2025 Case Study: the Basins of Tigris, Euphrates, Jordan & Nile Rivers*, *International Quarterly Of Geopolitical*, 4(11), 36-74. (in Persian).
20. Mostofi alMamaleki, Reza (2002). The Islamic World, and the Distribution of Territories and the Islamic Population "Statistical Analysis, Geographical and Socio-Political Analysis in the Form of Islamic Territories", *Journal of Humanities, Alzahra University*, 12(43). 162-183. (in Persian).
21. Mottaghi, Afshin, & Rashidi, Mostafa (2013). Geopolitical Explanation of Islamist Patterns in the Islamic World from the Viewpoint of Structuralism, *Journal of Islamic Revolution Studies*, 10(34). 91-108. (in Persian).
22. Omer, Abdeen Mustafa. (2008). Water resources an freshwater ecosystems in sudan, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 8(12), 2066-2091.
23. Qassari, Mohammad, & Vafadar, Hussein. (2010). Order and security: a descriptive model of crisis, *quarterly of order and security guards*, 3(3), 185-206. (in Persian).
24. Rahbar, Abbasali, & Islami, Ruhollah, & Zolfagharian, Fatemeh. (2011). The West's Security Strategies toward the Islamic World Awakening , *Jouenal Management System*, 4 (13),47-69.(in Persian).
25. Safavid, Seyed Yahya (2008). Political Geography of the Islamic World, *Geographic Organization Journal*, 18(72). 18-13.(in Persian).
26. Seligman, Daniel (2008). *Words major rivers: An in introduction to to international water law with case studies*, LasVegas: published by Colorado River commission of Nevada.
27. Shotar, Sophi (2007). *Understanding and Understanding the Concepts of Political Geography*, Translated by Sayed Hamed Raziei, Tehran: Samt Press.(in Persian).

28.Vaezi, Mahmoud (2011). The Impact of International Developments on the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, *Quarterly Foreign Relations*, 4(9).7-46. (in Persian).

29.Velayati, Ali Akbar, & Saeed Mohammadi, Reza. (2010). Analysis of Convergence Experiences in the Muslim World, *Journal of political knowledge*,6(1). 151-179. (in Persian).

30.Zarghani, Seyed Hadi (2014). *Development of Strategy for the Development of Religious Culture in Consolidated Regions*, Research Project, Advertising Organization of Khorasan Razavi Province.(in Persian).

31.Zoghi, Arj (2000). Barriers to Solidarity and Convergence in North Africa, *African Studies Quarterly*, 3(1), 25-36.(in Persian).